

АДАБИЙ КӨРКӨМ СЫНДА МОЛДО КЫЛЫЧТЫН
МУРАСТАРЫН ОКУТУУ

*Эшиев Жаркул Абдимиталипович п.и.к. доц.
jarkulesiev@gmail.com Б.Осмонов атындагы
ЖАМУ, Кочкор-Ата колледжи,
Кочкор-Ата шаары, Кыргыз Республикасы*

Аннотация: Кыргыз билим берүү жөнүндө кыргыз республикасынын мыйзамынын кабыл алынышы окутуу – тарбиялоонун стратегиясына, көп түрдүүлүктүн интеграциясына мындан ары тереңдөөнүн мүмкүнчүлүгүнө негиз түздү.

Кыргыз республикасынын мамлекетүүлүгүнүн 2200 жылдык тарыхынан билүүдө окуучуларды улуттук сыймыкка, аң сезимдүүлүккө, аруулукка, эмгекке ак ниет мамиле жасоого, өз эне тилин жана адабиятын сүйө билүүгө шыктандырып, алардын маданий – эстетикалык табитин өстүрүп, турмуштук түшүнүктөрүн тереңдеткен "кыргыз адабиятынын программасынан орун алган бир нече адабий мурастар бар.

Элдик оозеки чыгармаларды муундан – муунга өткөрүүдө эл акындарынын жана жазгыч акындардын ролу чоң экендигине күмөн жок.

Алардын бири жазгыч акын жана агартуучу Молдо Кылыч. Дүйнө бүгүн ушунчалык ыкчам өнүгүп жатат, башка кесиптин өкүлдөрү сыяктуу эле мугалимдер да убагында алган билимин өмүр бою чарчабай - чалыкпай, жаңылап, үңдөп, мыктылап олтурушу лаазым. Себеби, ар бир сабак мугалимдин жекече чыгармачылык изденүүсүнө, жөндөмүнө, эрудиясына, талантына ылайыктуу болот

Ачык сөздөр: “Көп түрдүүлүктүн интеграциясы”, “Адам жүрөгүнүн сыры”, “Казал”, “Буудайык”, “Космополитизм”, “Саясат”, “Талдоо”.

ОБУЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ МОЛДО КЫЛЫЧА В ХУДОЖЕСТВЕННО
КРИТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

*Эшиев Жаркул Абдимиталипович п.и.к. доц.
jarkulesiev@gmail.com ЖАГУ имени Б.Осмонова,
Кочкор-Атинский колледж,
г. Кочкор-Ата, Кыргызская Республика*

Аннотация: Принятие закона Кыргызской Республики о кыргызском образовании заложило основу для дальнейшего углубления учебно – воспитательной стратегии, интеграции многообразия. За 2200-летнюю историю государственности Кыргызской Республики существует несколько литературных наследий, которые вдохновляют учащихся на национальную гордость, разумность, целомудрие, добросовестное отношение к труду, любовь к родному языку и литературе, воспитывают их культурно – эстетические вкусы и углубляют жизненные представления". Нет сомнений в том, что народные поэты и писатели играют большую роль в передаче народных произведений из поколения в поколение. Один из них-писательский поэт и просветительский меч Мулла.

Сегодня мир развивается так стремительно, что учителя, как и представители других профессий, на протяжении всей жизни не устают, не обновляют, не опережают и не совершенствуют свои знания. Потому что каждый урок будет соответствовать индивидуальным творческим занятиям, способностям, эрудации, талантам учителя.

Ключевые слова: «Понятия интеграция», «Тайны человеческого сердца», «Казал», «Буудайык», «Космополитизм», «Политика», «Анализ».

TEACHING THE WORKS OF MOLDO KULUCH IN AN ARTISTIKALLU CRITICAL
ASPECT

Эшиев Жаркул Абдимиталипович п.и.к. доц.
jarkulesiev@gmail.com JASU named after
B.Osmonov, Kochkor-Ata College, Kochkor-Ata city,
Kyrgyz Republic

Annotation: *The adoption of the Law of the Kyrgyz Republic on Kyrgyz education laid the foundation for further deepening of the educational strategy, integration of diversity. Over the 2,200-year history of the statehood of the Kyrgyz Republic, there are several literary legacies that inspire students to national pride, reasonableness, chastity, conscientious attitude to work, love for their native language and literature, educate their cultural and aesthetic tastes and deepen life ideas." There is no doubt that folk poets and writers play an important role in the transmission of folk works from generation to generation. One of them is a writer's poet and an educational sword Mullah.*

Today, the world is developing so rapidly that teachers, as well as representatives of other professions, do not get tired throughout their lives, do not update, do not outpace and do not improve their knowledge. Because each lesson will correspond to individual creative pursuits, abilities, erudition, talents of the teacher.

Key words: *"The concepts of integration", "Secrets of the human heart", "Kazal", "Buudaiyk", "Cosmopolitanism", "Politics", "Analysis".*

Жалпы билим берүүчү орто мектептерде кыргыз адабиятын окутуу өзгөчө орунда туруп, окуучуларды тарбиялоонун компоненттерин байланыштырып бириктирип турат.

Кыргыз билим берүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамынын кабыл алынышы окутуу – тарбиялоонун стратегиясына, көп түрдүүлүктүн интеграциясына мындан ары тереңдөөнүн мүмкүнчүлүгүнө негиз түздү.

Кыргыз Республикасынын мамлекетүүлүгүнүн 2200 жылдык тарыхынан билүүдө окуучуларды улуттук сыймыкка, аң сезимдүүлүккө, аруулукка, эмгекке ак ниет мамиле жасоого, өз эне тилин жана адабиятын сүйө билүүгө шыктандырып, алардын маданий – эстетикалык табитин өстүрүп, турмуштук түшүнүктөрүн тереңдеткен "кыргыз адабиятынын программасынан орун алган бир нече адабий мурастар бар.

Элдик оозеки чыгармаларды муундан – муунга өткөрүүдө эл акындарынын жана жазгыч акындардын ролу чоң экендигине күмөн жок. Алардын бири жазгыч акын жана агартуучу Молдо Кылыч. Дүйнө бүгүн ушунчалык ыкчам өнүгүп жатат, башка кесиптин өкүлдөрү сыяктуу эле мугалимдер да убагында алган билимин өмүр бою чарчабай - чалыкпай, жаңылап, үндөп, мыктылап олтурушу лаазым. Себеби, ар бир сабак мугалимдин жекече чыгармачылык изденүүсүнө, жөндөмүнө, эрудисиясына, талантына ылайыктуу болот. Белгилүү окумуштуу, чыгаан методист, профессор Бек Алымов көркөм чыгармада адам мүнөзүн «адам жүрөгүнүн сырын» билүү эң негизги нерсе.

Адабияттын искусство катары өзгөчөлүгү да, тарбиялык таасири да адамтабияттын, анын ички дүйнөсүн, адам мүнөздөрүнүн ар түрдүүлүгүн билүүгө багытталууга тийиш» деп белгилеген. Ушундан улам адабиятчы мугалимге жазгыч акын жана агартуучу М. Кылычтын чыгармачылыгынын көркөм адабий сындагы тагдыры жөнүндөгү маалыматтар деле ашыкча болбойт. «Адатта адабий-көркөм сыныбыздын тарыхын 1926-жылдан гана баштап жүрүшөт. Балким, ал дагы нараак барып, 1911- жылы чыккан Молдо Кылычтын казалдарына жазган Ишенаалы Арабай уулунун алгы сөзүнөн келээр.

Ушул эле акындын 1925-жылы Москвадан басылган «Тамсилдерине» жазган Базаркул Данияр уулунун баш сөзүнөн жол алаар... Кеп анда эмес. Кеп анын предисториясында, жанрдын официалдуу тарыхый биографиясы башталганга чейинки элдик - эстетикалык-сынчыл ойлордун тарыхында», «Сарбагыш уругунан, сабаттуунун

тунугунан, кара кочкор туругунан чыккан, машфур шайыр (акын) Молдо Кылыч 20 жылдан акындык менен көп казал жазып чыгарган эле. Кыраат китепчелерди басмакана ыраак болгондуктан эч бир бастыра албай, кол менен жазып, тил менен сүйлөп журтка көрсөтчү эле, биздин кыргыздан басмакананы көргөн бир да адам болбой турган эле...

Молдо Кылычтын казалын эшитип бир аз көңүл көтөрүлүп, бул ааламда нелер бар экендиги көз алдыбызга келчү эле. Ойлочу элем;... Кылычтын «Зарзаманын бастырсам, калкыма таратсам» Я дечү элем,... Молдо Кылыч биздин аракетти угуп, ушу «касай зилзала» деген абалды жазып берип жиберген, көз менен көргөн окуя тарп болуп калсын ден жазган экен. (Ишеналы Арабай уулу. Молдо Кылычтын «Кыссаи зилзаласына» жазган алгачкы сөзү. Казан, 1911. Кыскартылып берилди.). Туңгуч агартуучунун асыл эскерүүсүн андан ары Т. Жолдошев, А. Токомбай уулу, К. Мифтаков сыяктуу таланттуулар улантат. Булардын башында тургандардын дагы бири Базаркул Данияр уулу.

«Кыргыз билим комиссиясынын тапшырмасы боюнча «Тамсилдер» деген китепти карап, түзүп, имласын дурустап чыктым. Мында «канаттуу» деген кыргыздын белгилүү кулуну Кылычтыкы, Кылычтын өз жазмасынан эмес, эл оозунан жазылып алынган.

«Буудайык» менен «Буудайыктын тойу» эл оозундагы илгертен келе жаткан тамсилдер. Баары тең куштар тууралуу айтылган тамсил болгон соң; бир китеп кылып жибердик. Кылычтын өмүрү менен өз чыгармаларын жыйнап бир китепче чыгаруу комиссия милдеттеринин бири. Бирок, азырта ал даяр болбогон соң «Канаттуусун» буга кошуп отурабыз. Бул - «Тамсилдер» калк адабиятынын ичиндеги жакшысы.

Мунун түрдүү жактан пайда келтириши ар кимге болсо да маалым. «Буудайык» Нарын өйүзүндөгү Койлуу Төкөлөй деген карыянын оозунан жазылып алынган маалим», «Буудайыктын тойу» кимдин оозунан алынып жазылганы маалим эмес. Айтор калк адабиятынан экени кимге болсо да талашсыз акыйкат». (Данияр уулу Ташкен. Китеп, 1925 жылы Москвадан чыккан).

1922-жылы Түркстан Республикасынын алдында уюшулган илимий агартуу комиссиянын мүчөлөрүнүн (И. Арабай уулу төрага, Б. Данияр уулу - орун басар, К. Тыныстанов - мүчө) назарына Молдо Кылычтын адабий мурастары түшкөн. «Кылыч элди маданияттуу турмуш, илим жолуна үндөгөн агартуучу - просвитель акын катарында болгон. Наадандык турмуш өкүм сүрүп турган учурда Кылыч маданияттуу турмушту биринчи баалап, элди илим жолуна, окууга үндөгөн;

«Жатып өзүм кайгырам
Кыргыз, казак калкына
Артта калган. Караңгы
Жапан өскөн салтына».

Кылычтан мурда кыргыз адабиятында маданий-агартуучулук тема болгон эмес. Ошол учурда кыргыз акындарынан Кылыч гана биринчи маданиятты баалап, элдик келечек тагдыры илимсиз чечилбестигине көзү жетип, маданият тематикасын биринчи жолу кыргыз адабиятына киргизет... Кылычты да 19 - кылымдагы кыргыз элинин эзилген абалынын күзгүсү деп айтууга болот.

«Жайы кышы тарыды;
Быттыркыдан быйылы.
Эл жегени күчөдү
«Жакшылардын» кыйыны
Боздотту го карыпты
Болуштардын жыйыны»

(Зарзамандан)

Анын чыгармаларынан ошол учурдагы кыргыз элинин. Эки жактан эзилген абалын анын эркиндикти көксөгөн улуу талабы толук орун алып, андан күзгүдөн көрүнгөндөй

көрүнөт. Тилекке каршы М. Кылычтын чыгармаларынын нарк-насилине табиятына, формасына, жанрына, мазмун-тематикасына алгачкылардан болуп саресеп салып, катышта болгондордун тагдыры да кыйла татаалдыктарга тушукту.

Ишмер, мыкты уюштургуч, чыгаан педогог «Базаркул Данияр уулу 1935-жылы партиядан өчүрүлөт. 1937-жылы Ошто талаачылык техникумунда кыргыз тили менен адабиятынан сабак берип иштеп жүрүп, жайкы дем алышка келгенде кызыл террорчулар тарабынан кармалып. СССРди бөлүп жаргысы келген Социал - туран партиясынын мүчөсү деген жалган жалаа жабылып он жылга кесилип кеткен.

Свердлов областына караган Ивдель деген кыштактагы түрмөгө түшкөн экен. 1941-жылы согуш алдында жары Гафифага акыркы каты келиптир. Анан дайынсыз калган. Көрсө, 1-декабрь, 1942-жылы дүйнөдөн кайткан экен.

Кийин саясаата жүргүзүлгөн өзгөрүлүштөргө карата кыргыз жумурияты жогорку сотунун 1959-жыл 29-апрелдеги чечими Базаркул Данияр уулуна зордоп жүктөлгөн кур жалааны жокко чыгарып, граждандыгын толук актап берди. 1990-жылы 4-августа Кыргызстан КПБК бюросу партиялык мүчөлүгүнө кайра бекитти. Албетте, өзү көргөн жок. Балким, арбагы ыраазы болгондур. . . Милдетибизге жараша ушунчалык билдирүү менен чектелип, автордун өз дүйнөсүн өзү көрсөтүп чыгышка жол ачсакчы?»

Аттиң десе ушуну менен эле бүтүп калсачы. М. Кылычтын мурастарына узак жылдар бою тыюу салынып, доордун кийинки муундарынын арасында «көк бөрү» оюну башталды.

Замандын залкар жазуучусу Ч. Айтматовдун «Канткенде адам уулу адам болот?», деген түбөлүктүү суроосуна жооп таба алгандай эле адабиятчы – методистердин арасында да канткенде адамды тарбиялап өстүрөбүз?

Адамды адамдыкка эмнени жардамы менен тарбиялайбыз? Адамды тарбиялаш үчүн эмнени аткарышыбыз зарыл? Тээ атам замандан бери ар бир муундун алдында коюлуп, адамзатты түйшөлтүп келет.

«Советская Киргизия» газетасынын 1949-жыл 10-апрель, 1950-жыл 10-апрелдеги сандарында Ж. Самаганов, П. Балтин, Д. Бердибековдордун

«Т. Саманчиндин эмгектериндеги буржуазиялык – улутчулдук жана космополитизмдин рецидивиддери», «Окумуштуу диссертациянын авторунун улутчулдук көнүгүүлөрү» деген сын макалалары жарык көрөт.

«Үч – төрт кишиден авторлошуп жазылган бул макалалардын (бар болгон гезиттик) биринчиси Т. Саманчиндин 19-кылымдын аягы 20-кылымдын башындагы кыргыз адабиятына, МолдоКылычка арналган эмгектери, экинчисинде болсо Ж. Шүкүровдун кыргыз жазмасынын тарыхына байланыштуу Молдо Кылычтын чыгармаларынын тили жөнүндөгү кандидаттык диссертациясы сыяктуу орчундуу илимий маселелерди койгон жана белгилүү даражаны иш жүзүнө ашырган эмгектер туурасында сөз болот.

Демек, бул макалаларда кадыресе илимий мүнөздөгү талаш, жокко чыгарууну далилдөө, керек болсо өзүнүн концепциясын сунуш этүү табигый иш болуш керек эле. Ырасында дегеле андай болгон жок. Эки макалада тең авторлор өздүк жыйынтыктарын далилдөө үчүн мындай да аракет кылышпайт, анын ордуна макала баштан – аяк учурдун духуна шайкеш келген демо- гогиялык кызыл кыйкырык, саясий ярлыктар менен жык толгон. Бул макалаларда МолдоКылычтын поэзиясы, тематикасы, жанры, жазма салттын башталышы анын бөтөнчөлүктөрү жана кыйынчылыктары, 19-кылымдын аягы 20 – кылымдын башталышындагы тарыхый шартка байланыштуу көркөм өнүгүш сыяктуу проблемалар жөнүндө жазылган эмгектерди каралоо жөн гана эмгектерди каралоо эмес «буржуазиячыл - улутчул», «космополитизм» өңдөнгөн мезгилдин эң коркунучтуу өкүм түшүнүктөрү менен саясий куугунтуктун күчү ошончолук экен, Молдо Кылычтын адабий мурасы өзүнөн- өзү четке кагылып, ал эми «МолдоКылыч» деген аты эле өзүнчө бир коркунучтуу куралга айланды.

Чыгармаларын эң биринчи жарыялап, эң биринчи изилдеген Тазабек Саманчин, элдик эпоско, элдик поэзияга көп эмгек сиңирген Т. Байжиев, З.Бектенов репрецияга алынды, Ж. Шүкүров кызматынан куулуп, өмүрүнүн акырына чейин куугунтукта жүрдү. Ошентип кичине кыргыздын жаңыдан калыптанып, түптөнүп келаткан филологиялык даты бир муунуна баш көтөргүс сокку урулду. М. Кылычтын адабий мурастарынын катаал тагдырын сабаттуу окурман өзү түшүнүп, чечмелеп алат. Окуй келсең адабий мурастарынын адамзатка кыпындай зыяны жок тура.

Желе тартып каркыра
Чубай учкан чуркурап,
Катарланган туруна
Асман менен зыркырап
Ак шумкарды көргөндө
Быт - чыт болгон дыркырап.

* * *

(Керме Тоо)

Жоо качырып эл баккан
Илгеркинин кезеги,
Жалган айтып мал тапкан
Эмдигинин чечени.

* * *

Койбой айтып келемин
Нечен түркүн адамды,
Тандабады кантейин
Тилим жакшы, жаманды.
Жомок деген жарандар
Тоодон үлкөн кең экен
Сүзүп алса түгөнгүс
Дарыя чалкар көл экен.

* * *

Анан куш төрөсү буудайык
Алтындан боосун тытты ошол
Айды карап сызды ошол.
Күмүштөн боосун тытты ошол
Күндү карап сызды ошол.

(М. Кылычтын чыгармаларынан)

Кандай гана адабий мурастарын окуба М. Кылычтын зор талантын, айтылуу акындардан кем ырдабаган ой жоромолорун, өз доорунун алдыңкы жарчысы экендигине күбө болосуң, тамшанасың, суктанасың. Ошондуктан М. Кылычтын чыгармаларына карата айтылган философиялык трактаттарга, анын «чыгармаларынын идеялык мазмуну - бул жалпы жолунан, өлүп жоголуп бараткан феодалдык түзүлүштүн муңдуу оворуна»

(А. Алтымышбаев «Орто Азиядагы адамдардын аң - сезиминдеги өткөндүн айрым калдыктары жана аны менен көрүшүүдө социалисттик маданияттын ролу» Ф. - 1953. Монография.) көрүнүктүү сынчы Кеңешбек Асаналиев мындай пикирин билгизет - «Көркөм чыгармага болгон мындай ашкере саясатташкан көз караш сөз искусствосунун ички табиятына, кандайдыр бир коомдук турмуш жөнүндөгү саясий декларациялардын жана чакырыктардын жыйнагы катарында кароонун натыйжасынан улам чыгып жатат».

Молдо Кылычтын адабий мурасына болгон тенденциялуу көз караштын коркунучтуу жагы - кыргыз философтору, тарыхчылары, алардын эң алдыңкы катарында ошол эле А. Алтымышбаев революцияга чейинки кыргыз элине керек болгон

маданияттын айыгышкан эки тарапка, демократтык жана реакциячыл эки багытта бөлүштүрүп башкача айтканда улуу Токтогул менен Молдо Кылычты бири бирине келишпес карама - каршы койгонунда. Албетте, мындай вулгардык социологиялык принциптин максаты айтпаса деле түшүнүктүү. Токтогулдун бийик ысмы менен Молдо Кылычты биротоло кыйрата чаап, жокко чыгарууда.

М. Кылычтын адабий мурастарынын тагдыры жөнүндө сөз болгондо сенектик мезгил, авторитардык бийлик, демографиялык система, бир түстүүлүк, догматтык философия, буйрукчул, төрөчүл административдик үстөмдүк жөнүндө айтпай кетүү такыр мүмкүн эмес.

Адабияттар:

1. А. Акаев «Билим стратегиясы».
2. К. Даутов «Адабий сын кантип жаралган?» Б - 2002-ж. 16 - бет.
3. Т. Саманчин «Молдо Кылыч Шамыркан уулу Төрөкелдин» Китепте;
 - а. М. Кылыч. Казалдар. Ф. 1991-ж. 209-210-бет.
4. К. Даутов «Адабий сын кантип жаралган?» Б. - 2002-ж. 53-бет.
5. К. Асаналиев «Башат» китепте; М. Кылыч.